

دانشگاه الزهراء(س)

دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته ارتباط تصویری

عنوان

بررسی ویژگی‌های بصری روزنامه‌های چاپ سنگی و چاپ سربی

در دوره‌ی قاجار

استاد راهنما

سرکار خانم دکتر افضل طوسی

دانشجو

الهام محمدخانی

مهر ۱۳۸۸

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر

تقدیم به مادر نازنینم

و برادر عزیزم احسان

با تشکر از تمام اساتیدی که در این سال‌ها به‌خصوص در گردآوری این پروژه
دانسته‌هاشان را از من دریغ نداشتند:
استاد عزیز و بزرگوایم
سرکار خانم دکتر افضل طوسی
جناب آقای ایرج انواری

و همچنین با تشکر از جناب آقای دکتر سمسار ، سرکار خانم سربایان
وخواهر عزیزم الهه

و دوستان خوبم
نرگس قاسمپور
طیبه لیل نهاری
سمیه مقدم
سارا صادقی
مریم اتفاق
سعیده محسنی

و همه کسانی که فرصت انجام
این پروژه را برایم فراهم کردند.

چکیده:

موضوع تحقیق در این پژوهش بررسی ویژگی‌های بصری روزنامه‌های قاجار در دوره‌ی چاپ سنگی و سربی بوده است.

در بخش مطالعات نظری نگاهی به تاریخ چاپ در ایران و جهان، آشنایی با زمینه‌های تاریخی روزنامه در ایران و جهان و نگاهی به ویژگی‌های روزنامه‌های نخست در ایران با هدف پاسخگویی به پرسش‌های بنیادین موضوع از جمله دلایل تاریخی، اقتصادی و صنعتی و ارتباط آن با هنر گرافیک به‌ویژه گرافیک مطبوعاتی در دوره‌ی قاجار صورت گرفته است. در بخش تحقیق میدانی به بررسی ویژگی‌های بصری روزنامه‌های قاجار و تطبیق این ویژگی‌ها در دو دوره‌ی چاپ سنگی و سربی پرداخته شده است تا از این طریق بتوان به تأثیرگذاری نوع چاپ در گرافیک این آثار پی برد.

در این راستا تعداد ۶۰ عنوان از روزنامه‌های عصر قاجار، شامل ۳۰ عنوان سنگی و ۳۰ عنوان سربی مورد بررسی قرار گرفت. روش آزمایش به صورت طرح پرسش‌نامه به روش تحلیل محتوا که شامل بررسی‌های مختلف از زوایای: چگونگی محتوا، ساختار، تصویر، نوشتار، جدول، خط‌کشی، راستا و بافت بوده است. استنتاج داده‌های پرسش‌نامه از طریق ماتریس بوده است.

در آخر این نتیجه حاصل شد که نوع چاپ تأثیرگذار در گرافیک روزنامه‌ها بوده است. جایگزین شدن دستگاه چاپ سربی به جای امکانات چاپ سنگی باعث شده تا کمتر شاهد حضور عناصر زیبایی و تزئینی، طراحی حروف خلاقانه در تیترا، متن و سرلوحه، استفاده از نوشته در جهات مختلف و کاربرد تصویر باشیم. ولی در عین حال با لی‌آت مستحکم‌تر، قانونمندتر و فضای تنفس بهتر نسبت به نمونه‌های سنگی مواجه هستیم.

برای پژوهش نظری در بخش مطبوعات ایران از تحقیقات جناب آقای فرید قاسمی به دلیل جامع بودن و مرتبط بودن با موضوع استفاده شد که در شکل‌گیری پژوهش نظری سهم چشم‌گیری داشت.

واژه‌های کلیدی: قاجار، روزنامه، چاپ سربی، چاپ سنگی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه.....
۱۰	فصل اول: چاپ
۱۱	۱-۱ نگاهی به پیدایش چاپ در جهان و ایران
۱۳	۲-۱ چاپ سربی
۱۶	۳-۱ چاپ سنگی
۱۶	۱-۳-۱ اختراع چاپ سنگی
۱۷	۲-۳-۱ چاپ سنگی در ایران
۱۸	۳-۳-۱ چاپخانه‌های چاپ سنگی
۱۹	۴-۳-۱ دلایل رواج چاپ سنگی
۲۳	فصل دوم: روزنامه
۲۴	۱-۲ ضرورت پیدایش روزنامه
۲۶	۲-۲ نگاهی به پیدایش اولین روزنامه‌ها در جهان
۲۸	۳-۲ بنیاد مطبوعات در ایران
۲۹	۱-۳-۲ دوره ناصرالدین شاه
۳۲	۲-۳-۲ دوره مظفرالدین شاه
۳۴	۳-۳-۲ صدور فرمان مشروطیت
۳۶	۴-۳-۲ دوره محمدعلی شاه
۳۷	۵-۳-۲ سال ۱۳۲۷ هجری قمری
۳۷	۶-۳-۲ دوره احمد شاه
۳۹	۷-۳-۲ مطبوعات سال های ۱۳۳۹-۱۳۳۰ قمری
۴۱	۸-۳-۲ کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹. ش
۴۳	۴-۲ نگاهی به ویژگی‌های روزنامه‌های نخستین ایران
۴۳	۱-۴-۲ تعریف
۴۸	۲-۴-۲ شناسنامه
۵۷	۳-۴-۲ شکل
۷۱	۴-۴-۲ محتوا
۷۷	۵-۴-۲ مضمون
۱۰۹	فصل سوم: نگاهی به روزنامه‌های مطالعه شده در این پژوهش
۱۱۰	۱-۳ آدمیت

۱۱۰.....	۲-۳ آزاد
۱۱۱.....	۳-۳ آئینه عیب نما
۱۱۱.....	۴-۳ ابلاغ
۱۱۱.....	۵-۳ اتحاد
۱۱۲.....	۶-۳ اردوی همایون
۱۱۲.....	۷-۳ اطلاع
۱۱۲.....	۸-۳ انسانیت
۱۱۳.....	۹-۳ اقیانوس
۱۱۳.....	۱۰-۳ ایران
۱۱۴.....	۱۱-۳ ایران سلطانی
۱۱۵.....	۱۲-۳ بیداری
۱۱۵.....	۱۳-۳ تربیت
۱۱۶.....	۱۴-۳ تشویق
۱۱۶.....	۱۵-۳ تنبیه
۱۱۷.....	۱۶-۳ تیاتر
۱۱۷.....	۱۷-۳ جام جم
۱۱۷.....	۱۸-۳ جنگل
۱۱۸.....	۱۹-۳ حدید
۱۱۸.....	۲۰-۳ دانش
۱۱۹.....	۲۱-۳ دولت علیه ایران
۱۱۹.....	۲۲-۳ رعد
۱۱۹.....	۲۳-۳ روح القدس
۱۲۱.....	۲۴-۳ روزنامه خرم
۱۲۱.....	۲۵-۳ روزنامه رسمی دولت ایران
۱۲۲.....	۲۶-۳ روزنامه مرآت السفر
۱۲۲.....	۲۷-۳ روزنامه ملتی یا روزنامه ملت سنیه ایران
۱۲۳.....	۲۸-۳ زبان آزاد
۱۲۳.....	۲۹-۳ زبان ملت
۱۲۳.....	۳۰-۳ سیاست
۱۲۴.....	۳۱-۳ شرف
۱۲۴.....	۳۲-۳ شرافت
۱۲۵.....	۳۳-۳ شکوفه
۱۲۵.....	۳۴-۳ صبح صادق
۱۲۶.....	۳۵-۳ صوراسرافیل
۱۲۶.....	۳۶-۳ طلوع

۱۲۷.....	۳۷-۳ عبرت.....
۱۲۷.....	۳۸-۳ فرج بعد از شدت.....
۱۲۸.....	۳۹-۳ فرهنگ.....
۱۲۸.....	۴۰-۳ قانون.....
۱۲۹.....	۴۱-۳ قرن بیستم.....
۱۳۰.....	۴۲-۳ کرنا.....
۱۳۰.....	۴۳-۳ کشکول.....
۱۳۱.....	۴۴-۳ گلستان سعادت.....
۱۳۱.....	۴۵-۳ مجلس.....
۱۳۲.....	۴۶-۳ مریخ.....
۱۳۲.....	۴۷-۳ مساوات.....
۱۳۳.....	۴۸-۳ معارف.....
۱۳۴.....	۴۹-۳ مظفری.....
۱۳۵.....	۵۰-۳ ناصری.....
۱۳۵.....	۵۱-۳ نامه‌ی آزاد.....
۱۳۵.....	۵۲-۳ نسیم شمال.....
۱۳۶.....	۵۳-۳ نوع بشر.....
۱۳۶.....	۵۴-۳ نیر اعظم.....
۱۳۶.....	۵۵-۳ وقایع اتفاقیه.....
۱۳۷.....	۵۶-۳ وقت.....
۱۳۸.....	فصل چهارم: روش شناسایی تحقیق.....
۱۳۹.....	۱-۴ تحقیق میدانی.....
۱۴۱.....	۲-۴ نتایج پرسشنامه چاپ سنگی.....
۱۵۱.....	۳-۴ نتایج پرسشنامه چاپ سربی.....
۱۵۷.....	۴-۴ تطبیق نتایج به دست آمده از هر دو دوره.....
۱۶۴.....	۵-۴ نتیجه گیری.....
۱۶۵.....	فصل پنجم: گزارش کار عملی.....
۱۶۸.....	پیوست‌ها و ضمائم.....
۱۶۹.....	نمونه پرسشنامه‌ها.....
۱۷۵.....	شناسنامه جامعه آماری و جامعه نمونه.....
۲۰۷.....	ماتریس‌ها.....
۲۱۰.....	فهرست نمودارها.....
۲۱۱.....	فهرست جداول.....
۲۱۲.....	فهرست تصاویر.....
۲۱۴.....	فهرست منابع و مأخذ.....
۲۱۵.....	چکیده انگلیسی.....

مقدمه:

بیان مسئله: هنر گرافیک در ایران، مانند تمام کشورهای دیگر، دارای تمدنی دیرینه‌اند، سابقه‌ای طولانی دارد. آغاز آن، ایجاد نقش روی سنگ و سفال بوده و پس از آن گچبری، کاشیکاری و کتابت خطوط کوفی، نسخ، ثلث، نستعلیق و مصور کردن کتاب و تذهیب و آرایش آن و نیز تهیه نقوش پارچه و قالی و حکاکی روی وسایل مختلف زندگی رواج پیدا کرده است. در دوره قاجار با ورود صنعت چاپ گرافیک ایران وارد دوره جدیدی شد و اولین آثار گرافیکی به شکل امروزی با انتشار روزنامه‌ها در دوره قاجار شکل گرفت. با مطالعه گرافیک روزنامه‌های دوره قاجار می‌خواهم ویژگی‌های گرافیک در آن دوران را به دست آورم.

هدف‌های تحقیق: در این پژوهش و مطالعه من برآنم که به بررسی جزئیات و کلیات روزنامه‌های دوره قاجار، چه دوره چاپ سنگی و چه دوره چاپ سربی بپردازم. تا از این طریق بتوانم به ویژگی‌های بصری که در واقع همان گرافیک روزنامه‌ها را شامل می‌شود، دست پیدا کنم. و همچنین از طریق مقایسه‌ی ویژگی‌های بصری روزنامه‌های چاپ سنگی و ویژگی‌های بصری چاپ سربی پی به تاثیرگذار بودن نوع چاپ در گرافیک آن دوره برده و به این نتیجه برسم که نوع چاپ در کدامیک از این دو دوره کمک به ارتقا سطح کیفی درگرافیک روزنامه‌های آن دوران کرده است.

در این پژوهش که تحلیل نظری و تحقیقات میدانی را در هم می‌آمیزد، نمایانگر قدم‌های مهمی فراتر از توصیف محض و نظرسنجی برای روزنامه‌های آن دوران است.

اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق: از آنجایی که بسیاری از تحولات هنری معاصر، به خصوص در عرصه‌ی هنر گرافیک در دوره‌ی قاجار شکل گرفته است، شناخت تاریخچه‌ی شکل‌گیری گرافیک در ایران از اهمیت به‌سزایی برخوردار است. من در این پژوهش، شکل‌گیری گرافیک مطبوعاتی، یعنی محدوده‌ای از آثار گرافیک که به مطبوعات مربوط می‌شود را مورد مطالعه قرار داده‌ام.

سئوالات و فرضیه‌های تحقیق: در مرحله طرح سؤال سعی بر این بوده است که ادبیات مرتبط با موضوع بررسی گشته و مشکل، تعریف شود. در چهارچوب پژوهش نظری، برخی از فرضیه‌های توصیفی گردآوری شد در حالی‌که توسط پژوهش میدانی، فرضیه‌های جهت‌داری مورد آزمون قرار گرفت.

سئوالات تحقیق:

آیا ویژگی‌های بصری (گرافیک) روزنامه‌های قاجار از چاپ سنگی به چاپ سربی تغییر کرده است؟

آیا می‌توان گفت روزنامه‌های قاجار با چاپ سربی ارزش‌های بصری روزنامه‌های چاپ سنگی را ندارند؟

آیا نوع چاپ تأثیرگذار در گرافیک روزنامه‌های دوره‌ی قاجار بوده است؟
فرضیه‌های تحقیق:

ویژگی‌های بصری (گرافیک) روزنامه‌های قاجار از چاپ سنگی به چاپ سربی تغییر کرده است.

روزنامه‌های قاجار با چاپ سربی ارزش‌های بصری روزنامه‌های چاپ سنگی را ندارند.

نوع چاپ تأثیرگذار در گرافیک روزنامه‌های دوره‌ی قاجار بوده است.

روش تحقیق: تحلیل محتوا، روش مورد نظر در این پژوهش برای گرفتن نتایج معتبر و قابل تکرار از طرح‌های منتخب می‌باشد. روش تحقیق تحلیل محتوا به‌طور خلاصه این چنین تعریف می‌شود:

قرار دادن قاعده‌مند محتوای ارتباطات در طبقات خاص بر اساس قواعد و تحلیل روابط بین آن مقوله‌ها با استفاده از آزمون‌های آماری.

هدایت یک تحلیل محتوا به تفصیل موارد زیر را شامل می‌شود:

تعریف مفاهیم و مشخص کردن هدف مطالعه

- تعریف مشکل یا مسئله
 - مروری بر نظریه‌ها و تحقیقات گذشته (که در بخش نظری صورت گرفته است)
 - طرح سؤال یا فرضیه تحقیق
- طرح
- تعریف محتوای مربوط
 - مشخص کردن طرح تحقیق
 - ایجاد جدول‌های تصنعی (در این پژوهش از ماتریس استفاده شده است)
 - عملیاتی کردن (نوشتن دستورالعمل کدگذاری، به صورت پرسشنامه که نمونه آن در بخش پیوست قرار دارد)
 - مشخص کردن جمعیت آماری و نحوه‌ی نمونه‌گیری
 - انجام پیش‌آزمون و تعیین نوشته‌های محاسبه‌ی ضریب قابل اعتماد
- تحلیل
- پردازش داده‌ها
 - به‌کارگیری روش‌های آماری
 - تفسیر داده‌ها و ارائه گزارش از یافته‌های تحقیق

قلمرو تحقیق: گسترده‌ی پژوهش میدانی شامل گزیده‌ای از روزنامه‌های چاپ سنگی و چاپ سربی دوران قاجار می‌باشد که مورد بررسی قرار گرفته است. و گسترده‌ی پژوهش در بخش نظری شامل کتب و مقالات معتبر در مورد چاپ و مطبوعات است.

جامعه و حجم نمونه: نحوه اجرای پژوهش میدانی از طریق طرح پرسشنامه می‌باشد و سئوالات پرسشنامه بر اساس صفحات اول و در جهت رسیدن به ویژگی‌های بصری (گرافیک) روزنامه‌ها بوده است. لازم به ذکر است که پرسشنامه‌ها نیز دارای محدودیت‌هایی هستند، زیرا دسترسی به قطع و اندازه‌ی واقعی روزنامه‌ها امکان پذیر نبود.

در این پژوهش جامعه آماری، کل روزنامه‌های دوران قاجار در نظر گرفته شده است. و به علت زیاد بودن واحدهای جامعه، نمونه‌گیری تصادفی مناسب‌تر به نظر رسید. زیرا امکان تعمیم نتایج از نمونه به کل جامعه را فراهم می‌کند. به همین علت از کل جامعه آماری با

روش نمونه‌گیری تصادفی ۶۰ عنوان روزنامه که شامل ۳۰ روزنامه با چاپ سنگی و ۳۰ روزنامه با چاپ سربی گردآوری شد.

تعاریف عملیاتی متغیرها: واحد تحقیق می‌تواند به طرق گوناگون عملیاتی شوند. این امر مستلزم استفاده از واحدهای محتواسست.

در این تحقیق تحلیل محتوا شامل مجموع واحدهای زیر می‌باشد:

چگونگی محتوای روزنامه : در این واحد مالکیت روزنامه و مضمون روزنامه تعریف شده است.

- مالکیت روزنامه، شامل دولتی و شخصی می‌باشد.

دولتی، آن دسته از روزنامه‌ها را شامل می‌شود که توسط دولت به چاپ رسیده و شخصی، نیز روزنامه‌هایی را در بر می‌گیرد که به طور شخصی اداره می‌شدند.

- مضمون روزنامه، در فرم روزنامه‌های سنگی با توجه به مضامین موجود شامل: سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، علمی، مذهبی و همه‌ی موارد می‌باشد و در فرم روزنامه‌های سربی شامل: سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و همه‌ی موارد است.

روزنامه‌هایی که در سرلوحه‌ی آن عنوان مضامین خبری، انتقادی، سیاسی قید شده سیاسی تعریف می‌شوند. مضامین اخلاقی، فکاهی و طنز زیر مجموعه‌ی اجتماعی قرار می‌گیرند. مضامین ادبی و هنری زیر مجموعه‌ی فرهنگی تعریف می‌شوند و روزنامه‌هایی که چندین عنوان در سرلوحه آن‌ها قید شده در گروه همه‌ی موارد قرار می‌گیرند.

ساختار روزنامه : در این واحد ترکیب بندی، ستون بندی، فضای منفی و ساختار صفحه تعریف شده است.

- ترکیب بندی، شامل متقارن و نا متقارن می‌باشد.

در ترکیب بندی متقارن یا محوری، موضوع اصلی کاملاً در محور نگاه مخاطب قرار می‌گیرد. در غیر این صورت ترکیب بندی نا متقارن تعریف شده است.

- ستون بندی، شامل دو گزینه دارد و ندارد می‌باشد. در صورت دارا بودن ستون نوشتاری، با توجه به نمونه‌های موجود، فرم روزنامه‌های سنگی شامل ۱، ۲، ۳، ستونی و تلفیقی و فرم روزنامه‌های سربی شامل ۲، ۳، ۴، و ۵ ستونی می‌باشد.

- فضای منفی، فضایی است که یک فرم مثبت را احاطه کرده است. در این بخش به دلیل عدم دسترسی به اصل نمونه ها امکان محاسبه ی دقیق میسر نبود، از این رو به صورت تقریبی بررسی شده است. دو گزینه ی کمتر از ۱۰ درصد و بیشتر از ۱۰ درصد در این بخش مقیاس محاسبه تعریف شده است.

- ساختار صفحه، محل قرار گیری اجزای تشکیل دهنده را در طرح مشخص می کند. در فرم روزنامه های سنگی، ساختار شامل فقط متن، فقط تصویر و تلفیقی می باشد. و در فرم روزنامه های سربی، با توجه به نمونه ها ساختار شامل فقط متن و تلفیقی می باشد.

تصویر در روزنامه : در این واحد سرلوحه، متن، فضای تصویر تعریف شده است.

- سرلوحه، شامل دو گزینه ی تصویر دارد و تصویر ندارد می باشد. اگر سرلوحه تصویر دارد، گزینه های تزئینی، تصویرسازی و نماد رسمی زیر مجموعه ی آن است.

در این بخش هر نوع نقش، اعم از ریز نقش ها، نقوش تزئینی، تصویر سازی، نماد شیر و خورشید، تصویر انسانی و ... زیر مجموعه ی تصویر تعریف شده است.

- متن، با توجه به نمونه های بررسی شده ، در فرم روزنامه های سنگی شامل گزینه ی تصویر دار و بدون تصویر است و در فرم روزنامه های سربی، تنها نقوش تزئینی تعریف شده است.

- فضای تصویر، میزان فضای اشغالی از صفحه توسط تصویر است و همان طور که گفته شد منظور از تصویر هر نوع نقش چه نقوش تزئینی و چه نماد رسمی و ... می باشد.

در این بخش به طور تقریبی گزینه های کمتر از ۱۰ درصد، بین ۱۰ تا ۵۰ درصد، بیشتر از ۵۰ درصد و بدون تصویر تعریف شده است.

نوشتار در روزنامه : در این واحد در فرم روزنامه های سنگی نوع قلم، اندازه ی حروف، فاصله ی سطرها و جهت نوشتار و در فرم روزنامه های سربی با توجه به نمونه ها نوع قلم و اندازه ی حروف قرار گرفته است.

- نوع قلم، در سه بخش، عنوان، تیترو متن بررسی می شود.

در قسمت عنوان روزنامه ها، برای تعیین نوع نوشتار، در فرم روزنامه های سنگی سه نوع خط؛ ثلث، نسخ و نستعلیق قرار می گیرد. هر کدام از انواع خطوط به دو صورت ساده و طراحی شده تعریف شده اند.

ساده، با فرم ساده نوشتاری معنی می شود و طراحی شده، با خارج کردن کلمات از فرم خود، جابه جایی حروف و نقاط، چرخش کلمات و ... تعریف شده اند.

در این بخش، فرم روزنامه های سربی با دو گزینه ی حروف چینی و دست نویس تعریف شده است. اگر عنوان با حروف چاپی نوشته شده باشد گزینه ی اول را شامل می شود و در صورت دست نویس بودن عنوان، مانند فرم سنگی تعریف می شود.

در قسمت تیتراژ، در فرم روزنامه های سنگی در صورت داشتن تیتراژ گزینه ی یک نوع قلم تعریف شده که شامل دو نوع خط ثلث و نستعلیق می شود و اگر تیتراژ نداشته باشد گزینه ی ندارد مشخص کننده ی آن خواهد بود.

در فرم روزنامه های سربی نیز تیتراژ به دو صورت دست نویس یا حروف چینی مشاهده می شود.

در قسمت متن، در فرم روزنامه های سنگی یا یا نوع قلم به کار رفته، یا تلفیقی از چند نوع خط بوده و یا متن نوشتاری ندارد. و در فرم روزنامه های سربی، متن نیز به دو صورت دست نویس و یا حروف چینی مشاهده می شود.

- اندازه ی حروف، در تیتراژ و متن مورد بررسی قرار می گیرد که به طور تقریبی واژه ی ریز، متوسط و درشت برای آن تعریف شده است.

- فاصله ی سطرها، همان طور که می دانیم اندازه ی فونت با فاصله ی سطر نسبتی مستقیم دارد که واحد پوینت استاندارد برای این مقیاس است. در این پژوهش به دلیل عدم دسترسی به اصل نمونه ها و اندازه ی واقعی آن ها، به طور تقریبی تناسب فاصله ی سطر و اندازه ی حروف مورد بررسی قرار گرفته است.

- جهت نوشتار، در صورت مشاهده در نمونه های انتخابی به صورت افقی و یا افقی و عمودی تعریف شده است.

سرلوحه : در این واحد، فضای سرلوحه، محل قرارگیری آن و عنوان نشریه تعریف شده است.

سرلوحه در روزنامه، بخشی است که عنوان و شناسنامه را شامل می شود که در بعضی نمونه ها دیده می شود که تصویر، نقوش تزئینی و یا نماد رسمی نیز بخشی از آن می باشد.

- فضای سرلوحه، مقدار فضای اشغالی از صفحه توسط سرلوحه که با مقیاس $1/2$ ، $1/4$ ، $1/8$ از فضای کل صفحه تعریف شده است.

- محل قرارگیری سرلوحه، یا در قسمت راست بالای صفحه و یا در وسط بالای آن در نمونه ها دیده می شود.

- عنوان نشریه، یا در داخل فضای سرلوحه و یا در خارج آن قرار گرفته است.

جدول: در این واحد گزینه ی دور صفحه و اجزای درونی صفحه تعریف شده است.

کادر های بسته که گاه قسمتی از متن و گاه کل صفحه را محصور کرده جدول می نامیم .

- دور صفحه، در صورت دارا بودن جدول، تک خطی، دو خطی، بیشتر از دو خط و یا جدول با نقوش تزئینی تعریف شده است .

- اجزای درونی صفحه، همانند قبل ، در صورت دارا بودن جدول در فضای درونی صفحه جدول تک خطی، دو خطی و یا تلفیقی تعریف شده است.

خط کشی: در این واحد بخش سرلوحه و متن قرار داده شده است.

خطوط آزادی که در طراحی صفحه به کار رفته خط کشی می نامیم.

- سرلوحه، در فرم روزنامه های سنگی در صورت دارا بودن خط کشی، تک خطی یا بیشتر تعریف شده و نیز تعیین ضخامت خطوط یکسان و یا متفاوت مورد توجه قرار گرفته است. همچنین در مواردی تلفیقی مشاهده می شود.

در فرم روزنامه های سربی، گزینه های تک خطی، دو خطی و تلفیقی تعریف شده است.

- متن، در فرم روزنامه های سنگی در صورت به کار رفتن خط کشی در طراحی نمونه ها گزینه های تک خطی و بیشتر با در نظر گرفتن ضخامت خطوط (نازک یا ضخیم) و نیز ضخامت خطوط یکسان و متفاوت تعریف شده است. و در فرم روزنامه های سربی فقط خط کشی تک خطی مشاهده می شود که ضخیم یا نازک بودن خطوط مورد توجه قرار می گیرد.

راستا : در این واحد بررسی راستای ایجاد شده در طراحی صفحه توسط خطوط عینی مورد توجه قرار می گیرد.

همان طور که می دانیم هر دو نقطه در صفحه می تواند ایجاد راستا کند. در این پژوهش تنها به راستای عینی پرداخته و راستای ذهنی مد نظر نمی باشد. با شمارش راستاهای عینی موجود در صفحه می توان نتیجه گرفت که اکثریت خطوط افقی، عمودی و یا یکسانند.

بافت : در این واحد ارزش خاکستری ها و تمرکز خاکستری ها تعریف شده است.

بافت در اثر تکرار دو عنصر تجسمی (نقطه یا خط) ایجاد می شود.

در این پژوهش تنوع و تعداد بافت های مختلف که ایجاد خاکستری های متعدد کرده است مورد بررسی قرار می گیرد.

در بخش ارزش خاکستری ها، انواع خاکستری های قابل مشاهده در نمونه ها بررسی می شود و در بخش تمرکز خاکستری ها، گزینه های در سرلوحه، در متن و یا پراکنده در صفحه نشان می دهد که تعدد بافت به کار رفته در طرح در کدام بخش از صفحه بیشتر دیده می شود.

مدل تحقیق: تحلیل محتوا هم مانند سایر روش های تحقیق کاری اکتشافی است و تحلیل گر با مطالعه ای مدارک به دنبال حل مسایل و پاسخ به سئوالها می باشد.

هدف از تحلیل داده ها، توصیف ویژگی های یک نمونه یا یک جمعیت است.

پس از طرح پرسشنامه در نهایت، جامعه ای نمونه مورد آزمایش قرار گرفت. ابتدا کلیه آثار شماره گذاری شدند. از این شماره ها به عنوان کدهای ورودی برای کسب اطلاعات از ماتریس، تا نتیجه گیری استفاده شده است.

سپس نمونه تصویری هر اثر، با درج شماره آن بر روی پرسشنامه، در محل پیش بینی شده نصب گردید و بر اساس سئوالات پرسشنامه، یک به یک مورد آزمون قرار گرفتند. در پایان این مرحله به منظور قابل استفاده کردن نتایج پرسشنامه و دستیابی به آمار مورد استفاده در تحلیل داده ها، اطلاعات هر دسته از پرسشنامه ها به ماتریس مربوط به همان گروه منتقل گردید.

پس از جمع آوری داده ها، یکی از ساده ترین شیوه های خلاصه کردن آن ها نمایش تعداد دفعاتی است که متغیر مورد نظر اتفاق افتاده است. پس به منظور دستیابی به شاخصه های

عناصر تصویری، و درصد بررسی صورت گرفت که حاصل آن ماتریس نهایی است.
(رجوع شود به بخش پیوست)

آمارها و نتایج ماتریس، توصیف ویژگی‌های بصری روزنامه‌های دوره‌ی قاجار می‌باشد. سپس بر اساس پاسخ‌ها روزنامه‌ها مورد تحلیل محتوا قرار گرفت تا معلوم شود در ساختار روزنامه چه عناصر بصری و مفهومی نهفته است. تحلیل داده‌ها فعالیت‌های هوشمندانه است، فرایند یافتن معنی. هر جا که از طریق روش‌های آماری مقداری اطلاعات جمع‌آوری شد هدف استخراج معنی از آنهاست.

پیشینه تحقیق: پژوهش‌های منحصر پیرامون روزنامه‌های دوره‌ی قاجار و ارتباط آن با ساختار بصری و تطبیق دو دوره سنگی و سربی با روش آزمون آماری تاکنون صورت نگرفته است و آنچه موجود است، بیشتر بررسی سرلوحه‌ها و یا بررسی صفحه‌آرایی روزنامه‌ها به تنهایی و یا سیر مطبوعات ایران از آغاز تا دوران معاصر می‌باشند.

محدودیت‌ها و مشکلات تحقیق: این پژوهش سختی‌ها و پیچیدگی‌های فراوانی را در برابر خود داشت. این سختی‌ها به دلیل گستردگی مبحث، نبود منابع کافی در بخش نظری و محدودیت‌های دسترسی به تصاویر روزنامه‌ها بود. به دلیل قدمت روزنامه‌ها مشاهده‌ی اصل آن‌ها در قطع واقعی به هیچ وجه امکان پذیر نبود به همین دلیل به ناچار از بررسی بر روی مباحثی همچون قطع، رنگ و نوع کاغذ صرف نظر شد.

فصل اول: چاپ

۱-۱ پیدایش چاپ در جهان و ایران

رویدادهای مهم تمدن بشری از زمانی شکل گرفته و ثبت شد که فن چاپ در اروپا اختراع شد. البته فن چاپ در سال های ۷۱۲-۷۵۶ م توسط چینی ها در بخش وسیعی از سرزمین های شرقی به شکل ابتدایی آن با استفاده از چاپ قالبی رایج بود، اما چاپ به صورت کنده کاری و استنساخ کتاب ها، کار بسیار دشواری بود و با صرف دقت و هزینه زیاد اجرا می شد و در نتیجه استفاده از چاپ برای تکثیر کتاب ها برای افراد معدود و انگشت شماری مقذور و میسر بود.

نخستین گام در فن چاپ اختراع حروف متحرک فلزی بود که توسط گوتنبرگ آلمانی در ۱۴۵۰ م (حدود ۸۵۴ ق) برداشته شد و صنعت چاپ را از شکل چوبی به قالب چاپ سربی درآورد. اختراع چاپ با حروف متحرک این امکان را به وجود آورد که دروازه های تمدن بشری بر روی همه طالبان علم و دانش گشوده شود. اختراع چاپ که نقطه عطفی در تمدن بشری به شمار می رفت، به تدریج از کشور مبدأ یعنی آلمان شروع شده و به فرانسه، انگلستان، سوئیس، و ایتالیا راه یافت و کشور ما نیز در نیمه اول قرن ۱۳ ق با این دستاورد آشنا شد.

در اصل تاریخ چاپ در ایران به ۵ قرن قبل از میلاد یعنی به دوره هخامنشی و مهرهای سلطنتی می رسد که برای تأیید احکام و فرامین حکومتی ، از آن ها استفاده می کردند. زمان ورود واژه چاپ به زبان فارسی را اواخر قرن هفتم یعنی زمان سلطنت گیخاتوخان پسر اباقاخان مغول (۶۹۰-۶۹۴ . ق) می دانند. در آن زمان پول های کاغذی رایج بود که به آن چاو یا کاو می گفتند. عده ای نیز معتقد بودند که واژه چاپ همان چهاپ یا چهاپه است که در زبان هندی به مفهوم مهری بوده که با آن بر روی پارچه نقش می زدند. چاپخانه در اواسط قرن ۱۱.ق در عهد صفویان (۱۶۴۰ م.) توسط بازرگانان ایرانی که از ارامنه ساکن آمستردام بودند به ایران وارد شد. آنها چاپخانه ای با حروف ارمنی خریدند و وارد جلفای اصفهان کردند. هم زمان با چاپخانه ارامنه عده ای از رجال و سلاطین صفویه نیز به فکر ایجاد چاپخانه با حروف فارسی و عربی افتادند که بنا به گفته شاردن ، سیاح معروف فرانسوی در محاق فراموشی رفت. نخستین چاپخانه ای که اقدام به چاپ کتاب با حروف فارسی و عربی در ایران کرد، چاپخانه سربی یا تیپوگرافی بود که به دستور عباس میرزا نایب السلطنه در تبریز دایر شد و اولین کتابی که در این چاپخانه انتشار یافت، رساله جهادیه میرزا عیسی قائم مقام در ۱۲۳۳.ق بوده است. پس از چاپ سربی، چاپ سنگی در ایران رواج یافت. چاپ سنگی یا لیتوگرافی نیز برای نخستین بار در تبریز دایر شد. بر طبق اسناد و مدارک موجود، می توان گفت چاپخانه سربی ۱۷ سال قبل از چاپخانه سنگی در ایران تأسیس شده است. ولی رواج چاپ سنگی به مدت ۷۰ سال ادامه داشت تا دوباره چاپ سربی در ایران احیا شد. (دبیری، ۱۳۸۴)